

7. Povetkin, Ye. (1998), "The genre of novel – "political concepts in images" in the Ukrainian literature of 20s years of the XX century", *Zhanr romanu – "politychnoi kontseptsii v obrazakh" v ukrainskii literaturu 20-kh rr. XX stolittia*, Moloda natsiia. Almanakh, Smoloskyp, Kyiv, Ukraine, pp. 229–234.

УДК 821.161.2:82.13

В'ЯЗНИЧНА ЛІРИКА МИКОЛИ РУДЕНКА ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЕПОХИ

Логвиненко Ю. В., к. філол. н., доцент

*Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
вул. Римського-Корсакова, 5, м. Суми, Україна*

ledi_uliya_ledi@mail.ru

Дослідження доводить, що творчість Миколи Руденка є важливим складником українського літературного дискурсу, забезпечує можливість встановлення правди, осягнення об'єктивного змісту історії, що й до сьогодні позначається на українському громадянському суспільстві. Особливості в'язничної лірики поета розкривають причини та наслідки діяльності творчої особистості в тоталітарну добу.

Ключові слова: в'язнична лірика, ліричний герой, теорія додаткової вартості К. Маркса, україноцентрична домінуюча концепція.

ТЮРЕМНАЯ ЛИРИКА НИКОЛАЯ РУДЕНКО КАК ОТОБРАЖЕНИЕ ЭПОХИ

Логвиненко Ю.В.

*Сумской областной институт последипломного образования,
ул. Римского-Корсакова, 5, г. Сумы, Украина*

ledi_uliya_ledi@mail.ru

Исследование доказывает, что творчество Николая Руденко является важной составляющей украинского литературного дискурса, обеспечивает возможность поиска правды, постижение объективного смысла истории, которая и сегодня сказывается на украинском гражданском обществе. Особенности тюремной лирики поэта раскрывают причины и последствия деятельности личности в тоталитарную эпоху.

Ключевые слова: тюремная лирика, лирический герой, теория прибавочной стоимости К. Маркса, украиноцентрическая доминирующая концепция.

MYKOLA RUDENKO'S PRISON LYRICS AS REFLECTION OF ERA LIFE

Logvinenko Yu. V.

Sumy Regional Teacher Training Institute, Rymskyi-Korsakov str., 5, Sumy, Ukraine

ledi_uliya_ledi@mail.ru

This research proves that Mykola Rudenko's creativity is an important component of the Ukrainian literary discourse, which provides possibility of installation of the truth, comprehension of the objective maintenance of history, and today affects the Ukrainian civil society. The drama of lonely opposition to the state system of the poet, the writer, the public figure Mykola Rudenko – a rare case in Ukrainian literary and cultural life of the XX century of upholding of theoretical truth at any cost - a case of the intellectual drama. Consequences of sharp criticism of the theory of a surplus value of K. Marx and policy of communist party during political repressions for Mykola Rudenko are disclosed. Researches by prison lyrics of the poet and the public figure opens realities of prison life of political prisoners, as the integral attributes of political totalitarian system of the 70th years of the XX century.

Features of prison lyrics of the poet which show how the civic stand of the personality in the years of political repressions in Ukraine was defended are investigated. Due to the fact that in the years of prison life poetry replaced to Mykola Rudenko the diary, it reveals in it the life and conditions of accommodation of the artist in prison and camps.

The value of Mykola Rudenko's prison lyrics is that he accurately realized that his uncompromising living and civic position will have consequences. A prison lyric, being a peculiar form of philosophical introspection of the political prisoner, allows understanding acts and motives of actions of the author.

Accordingly, it allowed tracking some semantic planes of prison lyrics: motive of a free choice of each person, difficult conditions of prison life, political subject, historical past of the Ukrainian people and others. Separately in Mykola Rudenko's prison lyrics the family subject, love lyrics is allocated. The author often goes beyond limited space in space of imagination, the imagination, in childhood memories or adult life, goes deep into self-knowledge, into the world of the nature and into the space filled with the Word. It gave the chance to allocate the Ukrainian-centric dominant concept in prison lyrics of the poet.

Mykola Rudenko's prison lyric is a peculiar diary of life of political prisoners of the boundless USSR. It reveals the image of the whole era created by the author from a set of details, episodes, estimates, judgments and characteristics, more emotional, deep and exact, than a historic fact or the document taken separately.

Key words: prison lyrics, lyrical hero, theory of a surplus value of K. Marx, Ukrainian-centric dominant concept.

Буремні та складні історичні події ХХ ст. не могли не позначитися на світобаченні письменників, поетів, культурних діячів, а через них – і на всьому літературно-культурному дискурсі. Творчість Миколи Руденка – важливий складник українського літературного процесу – забезпечує можливість встановлення правди, досягнення об'єктивного змісту історії. В'язнична лірика М. Руденка є наслідком політичної та особистої боротьби людини з комуністичною системою, а тюремні реалії сприймаються як невід'ємні атрибути життя творчої особистості за часів тоталітаризму. Інтерес до в'язничної лірики пояснюється прагненням дослідити ідеологію ХХ ст., бо її відлуння досі позначається на бутті незалежної України, що, хоча й опосередковано, вимагає узагальненого комплексного дослідження в'язничної лірики Миколи Руденка для різнопланового аналізу суспільних та культурних подій українського суспільства.

Огляд сучасної наукової і спеціальної літератури показав, що найбільш прикметними досягненнями в дослідженні творчості М. Руденка є праці О. Бровко, Т. Гажі, О. Галича, А. Костенка, І. Іванова та інших учених. Сфера наукових інтересів дослідників лежить у площині різнопланового дослідження творчості М. Руденка, що стало основою для нашого аналізу в'язничної лірики Миколи Руденка. Незважаючи на ґрунтовні дослідження творчості М. Руденка, в'язнична лірика не розглядалася як спосіб відображення епохи.

Мета цієї розвідки – проаналізувати в'язничну лірику М. Руденка, що стала відображенням життя українського народу в 70-80-х рр. ХХ ст., розкрити громадянську позицію творчої особистості в тоталітарну добу.

Творчість М. Руденка є цінним літературним надбанням, оскільки автор уособлює цілу епоху: швидко зробив вдалу літературну кар'єру, зазнав ідеологічної критики, перебував у в'язниці та таборах за тоталітарної влади, його твори були вилучені з бібліотек, він стояв біля витоків Української Гельсінської групи, зважився на пряму критику ідей К. Маркса та комуністичної партії, і, зрештою, змушений був емігрувати до США. Зважаючи на те, що поет та письменник був членом СПУ, головним редактором журналу «Дніпро», його твори також є важливою частиною історії українського культурного та літературного життя ХХ ст. М. Руденко в мемуарному романі «Найбільше диво – життя» стверджував, що прожив життя, насичене подіями: «Історія радянської держави від перших її господарчих кроків і до вимушених горбачовських реформ пройшла перед моїми очима. Іноді, подумки оглядаючи своє життя, сам дивуюся з того, як багато довелось мені пережити, побачити, випробувати на собі самому» [3, с. 32].

Є. Сверстюк доводить вагомість творчості М. Руденка та його героїчного вчинку, наслідки якого позначилися на житті та творчості митця: «Він став популярним у народі письменником. Його романи видавались і перевидавались. Справді, треба було мати міцний козацький корінь, щоб стати у СПУ дисидентом і заговорити про помилки головного вчителя комунізму. Треба було великої мужності, щоб задля істини поставити на карту все. Адже в 70-ті рр. ніхто не думав, що від Миколи Руденка ще щось залишиться, окрім «особливо небезпечного державного злочинця» [3, с. 7].

Так сталося тому, що в період політичних репресій Микола Руденко піддав гострій критиці теорію додаткової вартості К. Маркса. Ця критика знайшла відображення в багатьох творах М. Руденка (романах «Ковчег Всесвіту», «Формула Сонця», «Орлова балка» та ін.). Для письменника, за його словами, було страшним потрясінням, коли він зрозумів, що вчення, яке лягло в основу всієї комуністичної системи, хибне [3, с. 12]. Ще в праці «Шлях до хаосу» М. Руденко попереджав: держава (СРСР) розвалюється, своїм падінням вона роздавить громадян, тому потрібно повернути селянам землю, з якої вже забрано сонячну енергію. Адже шоста частина земної суші, на якій розташувалася Радянський Союз, перебуває в надзвичайно виснаженому стані. Сотні мільйонів людей потерпають від загрози голоду – світова громадськість повинна на це реагувати. Потрібно рятувати землю, яку знищує неправильне використання ресурсів правлячою верхівкою комуністичної партії.

«Драму самотнього протистояння державній системі М. Руденко витримав гідно і стоїчно. Це рідкісний у двадцятому столітті випадок відстоювання теоретичної істини за всяку ціну – випадок *інтелектуальної драми* (виокремлення Є. Сверстюка)» [3, с. 9].

М. Руденко усвідомлював, що його чесність у першу чергу із самим собою і безкомпромісна життєва позиція будуть мати наслідки: «Якщо існують тюрми – мусять існувати й тюремники. А вороги... Ворогів треба шукати там, де визначається політика держави» [3, с. 582].

Зрозуміло, що критика політики партії, твори, у яких розкриваються проблеми, про які заборонено було говорити, призводять до того, що 20 січня 1977 р. відбулося засідання Політбюро ЦК КПРС, на якому було розглянуто записку Голови КДБ СРСР Ю. Андропова та Генерального прокурора СРСР Романа Руденка «Про заходи для припинення злочинної діяльності Орлова, Гінзбурга, Руденка, Венцлова». Щодо М. Руденка було прийнято таке рішення: «Руденка М. Д., який проживає в Києві, заарештувати й притягнути до карної відповідальності за статтю 62 Кримінального кодексу УРСР, але слідство провести не в Києві, а в Донецьку, для чого є процесуальні підстави...» [3, с. 580]. Підставою для арешту стала справа Олексі Тихого. 5 лютого 1977 р. М. Руденка заарештували й перевезли до Донецька, де й відбувся 23 червня – 1 липня 1977 р. суд. Вирок – 7 років таборів суворого режиму і 5 років заслання за так звану «антирадянську агітацію і пропаганду». Твори Руденка були кваліфіковані як «наклеп на радянську владу». У 1978 р. рішенням Головліту всі його твори були вилучені з продажу та з бібліотек СРСР.

Проте прагнення свободи думки, бажання захистити власну землю від виснаження, а головне – розуміння своєї місії в тому, щоб довести значення додаткової вартості для розвитку людства, бо, за твердженням автора, «природа не могла поставити бар'єр на шляху до прогресу – його поставила людська несвобода» [3 с. 389], не дали М. Руденкові відступитися від його переконань. Автор у своїх творах постійно наголошує на тому, що викривлення Сталіним теорії додаткової вартості призводить до виснаження людей та ресурсів. Тому Микола Руденко прагнув донести своє бачення та розуміння теорії додаткової вартості до правлячої верхівки, а коли зрозумів, що його не чують – громадськості. Для цього він використовував і поезію, розповідаючи в ній про своє життя, частиною якого й були роздуми про долю України й світу. Хибна аграрна політика, «людська несвобода», на його думку, згубно впливають на українські чорноземи: «Болять Дніпро. Степи і ниви голі / Болять, мов теж потрапили за дріт. / Не треба хліба. Дайте волі, волі – / І українець погодує світ» [2, с. 519].

М. Руденко так переживав арешт: «Віднині зовнішній світ для мене перестане існувати – він переселиться в глибини моєї душі, перевтілившись у моє власне «я» [2, с. 582]. О.О. Бровко, досліджуючи лірику письменника, стверджує, що «часопросторовою

формою існування опозиційної особистості ліричного суб'єкта М. Руденка виступає вихід із обмеженого простору у вільний, що має такі прояви:

- 1) простір уяви, фантазії («Ще раз про свободу»);
- 2) простір пам'яті («Тому вже, мабуть, років п'ятдесят», «Спалах пам'яті», «Якби те, що мені заболіло», «В Донецьку»);
- 3) заглиблення у самопізнання («Вік доживаю», «Із окопних часів», «Усе пізнавши й переживши»);
- 4) спілкування зі світом природи («Зелена ліра», «Голос трав», «М'ята під баракком», «Цибулина», «Зоря-полонянка», «Ув'язнені маки»);
- 5) простір, заповнений Словом («Безмежність бачити не можна», «Стало слово моє земним», «Естафета»)» [1].

У роки життя в тюрмі поезія замінила М. Руденкові щоденник: «Вірші писав усюди – і на роботі, і десь у роздягалці під смердючими від поту бушлатами. Мій друг (*Миколи Руденка – Ю.Л.*) Михайло Хейфец пробував перекладати їх на російську мову. ...Віршів у мене нагромадилося багато, я хотів передати їх на волю. Усе, що я писав, у мене відбирали наглядачі й складали у мій речовий мішок, котрий зберігався десь поза зоною. Але з кожного вірша я встигав зробити копію мікрописьмом на цигарковому папері» [3, с. 626]. Вірші він ховав у бандажному поясі, що зробив сам, щоб підтягувати пахову грижу.

Уже через тиждень після арешту поет написав вірш «Я визрів і прозрів – мені нема неволі...», де ліричний герой стверджує, що насправді людину ув'язнити неможливо. Навпаки, ув'язненими є ті, хто йде проти себе, своєї совісті. Окрім тіла, яке ув'язнене в тісній камері, у ліричного героя є душа, яка «крилатим немовлям шугає по світах» [2, с. 400]. Ліричний герой бачить перед собою не стіни, а цілий Всесвіт: «...Колись я в світі жив. // Тепер, позбувшись волі, / Я цілим світом став... / І світ живе в мені» [2, с. 400].

Мотив того, що душу ліричного героя посадити за ґрати неможливо, а тіло – лише невеличка його матеріальна частка, звучить у в'язничній ліриці М. Руденка досить часто: «...Крізь ґрати, крізь мури виходжу на волю. / Рушаю додому по рідному полю...» («В Донецьку» [2, с. 403]); «...Все одно я зненацька пролізу / Крізь щілину тюремної брами. / Все одно я піду на волю – духом вийду, якщо не тілом...» («Ну навіщо стільки заліза...» [2, с. 405]); «...Замкнути можна тільки наше тіло, / А дух літатиме серед віків. / Для серця, котре цілий світ вмістило, / Іще ніхто не викував замків...» («Якщо ти небо у собі побачив...» [2, с. 428]); «...Я – вільний промінь. / Я – космічний птах. Я цілий Всесвіт облетіти мушу. // Ген розіп'ятий на семи вітрах, / Я на семи вогнях тримаю душу...» («Новорічне» [2, с. 443]); «...Я вже звик. Я зумію продертись крізь цеглу, / Власне тіло заливши наглядачам. // Дніпре! Душу мою зустрічай непідлеглу, / Де рибалки рушають в обійми ночам» («Вірш, написаний на тюремній стіні» [2, с. 463]).

Не можна стверджувати, що ліричний герой поезії Миколи Руденка ніколи не впадав у відчай. Тюрма, табори гнітили його, бачимо, що ув'язнення ліричний герой переносив важко: «Тумани сірі падають на очі. / Реальність щезла, загубилась путь. // А чорні постаті, мов поторочі, / Кудись в холодну темряву ідуть. / Ворушаться і лаються спроквола. / Скрипіння милиць – їхній провідник. // Запитую себе: яке це коло? / Чому я тут? Куди Вергілій зник» [2, с. 427]. Використання образу Дантового пекла – не випадкове; до цього часу вважається, що пекло, описане в «Божественній комедії», найжахливіше. Тому й герой, щоб розповісти про свої страждання, використав цей промовистий образ. Проте, якщо в Данте страждали за гріхи грішники, то ліричний герой

М. Руденка перебуває в пеклі за те, що зважився на пряму критику політики держави, яку захищав на війні своїм життям. Складні реалії політв'язнів згадуються автором у поезії «Авторське побажання» [2, с. 509], де своє «тюремне самокопирсання» автор уявив надрукованим окремим томом. Звертаючись до читача й описуючи тюремні будні політв'язнів, автор закликає читача тільки тоді позбутися своїх віршів, «Лиш коли останній політв'язень / Вернеться з тюремної імли», бо тільки тоді в такій поезії не буде потреби.

Реалії тюремного життя в поезіях «Уже не сняться кольорові сни...», «В сусідній камері юнак отримав вишку...», «Ще один світанок за вікном...», «Пліч-о-пліч сплю з колишнім поліцаєм...» розкривають невід'ємні атрибути політичної тоталітарної системи 70-х рр. ХХ ст.: «...Він убивав, він катував, він вішав. / Тепер чекістський подарунок п'є. / У нього завше ватянка новіша / І кусень сала у торбині є. // По-табірному він, звичайно, сука, / Та я його за барки не візьму. / Окопного поета-політрука / Під пильний нагляд віддано йому» («Пліч-о-пліч сплю з колишнім поліцаєм...»). Складається враження, що тоталітарний режим перетворив весь світ на тюрму та табори: «Немовби й світу вже нема – / Ані Москви, ані Парижа. / Є тільки хуртовина хижа / Та ця серед снігів тюрма» («Немовби й світу вже нема...»). Сніг – це образ суму, туги, що символізує страждання, має негативний зміст, сприймається як загроза, навала, щось моторошне. Образи-символи явищ природи (хуртовина, сніг) тотожні зі стихією настільки сильною, що ліричний герой часто втрачає бажання боротися з обставинами.

За словами самого М. Руденка, в'язнична неволя «гнітила так тяжко, що я не знаходив для неї жодних порівнянь у своєму нелегкому досвіді» [3, с. 590], проте, важко переживаючи допити, тортури, приниження, він відмовився каятися, внаслідок чого виникла поезія «Так просто все: напишеш каяття...» [2, с. 406–407], яка є знаковою серед усієї в'язничної лірики автора, її поява поклала край плиткам про співпрацю М. Руденка з органами. Це філософські та життєві роздуми про те, що є в'язницею для людини. Ліричний герой усвідомлює, що «...Лише десяток вимучених слів, / Які ти у затьмаренні наплів – // І вже тебе нема, / А є п'їтма, / Є у людину схована тюрма». Відмовитися від своїх принципів та життєвих переконань для особистості – це втратити душу, і тоді перетворитися на в'язницю для самого себе. Поезія «Без каяття» ще раз підкреслює життєву позицію автора: «...важливо бути чесним. Ну а решта – / Не від людей...». Ліричний герой поезії – комуніст, проте бажання бути чесним перед собою, призвели до того, що «попереді етапи і арешти, / і роздоріжжя, й хаос лихоліть» [2, с. 546]. У важкі хвилини душевного непокою ліричний герой втішає себе: «Помру від ран, що виніс з бою, / та від биття – не каяття: / Бо вмів лишатися собою, / Де інші мерли за життя» [2, с. 514].

Ліричний герой в'язничної лірики М. Руденка усвідомлює, за що платить таку високу ціну, проте в жодній з поезій нам не вдалося знайти хоча б натяку на каяття. Він лише пояснює причини, щоб нагадати читачеві про те, що людина народжена бути вільною: «Малювали своїх ліліпутських вождів. / Вимагали, щоб я поклонявся їм тупо. // Та сьогодні я словом таким володів, / Що небесне й земне пов'язало докупи» («Стогін Гулівера» [2, с. 471]). Ця поезія, написана в Мордовії, ще раз пояснює, як з щирого комуніста письменник перетворився на ворога партії як герметичної антинародної соціальної структури. Прагнення захисту своїх громадянських прав, бажання вільно висловлювати свої думки, захистити землю від екологічної, а політику СРСР – від економічної катастрофи, зробило М. Руденка вільним від системи, у якій він перебував. Навпаки, він звертається до тих, хто продовжував мовчати: «... ви – раби: / Дітей навчав мати / Боятися / Вказівного перста. // Ні, ви не вмієте / Свободу шанувати – / А тільки з неї щось / Путяще вироста» [2, с. 479].

Думки про те, як могла скластися доля, якби змінив свою позицію, знаходимо в поезії «Шлях до себе» [2, с. 436–437]. Шлях до самого себе в поета нелегкий: «...Немає шляху

отакого крутого, / Ні в темному морі, ні в хмарному небі, / Як та безконечна терниста дорога, / По котрій я сам продираюсь крізь себе». Слово-символ «дорога» М. Руденком використовується надзвичайно продуктивно. Для ув'язненого ліричного героя, який тяжіє до самопізнання, стан пошуку кращого є звичайним. Дорога як символ руху, пошуку істини й самого себе водночас осмислюється як ознака людської екзистенції, покликаної до неспинного просування вперед, через опір обставинам, до вибору власної сутності.

Перебуваючи в тюрмі, автор мав час для самоаналізу, з'ясувати мотиви власних. М. Руденко пригадував своє життя, ті ситуації, коли він стояв перед вибором: «Я міг би не йти в лєнінградські окопи, / Бо ще у дитинстві лишився без ока, / я міг би, засвоївши мову Езопа, / Забути, як давить цензурна морока». Проте герой не зміг себе перебороти, боявся втратити самоповагу та довіру до себе. І в тюрмі ліричний герой «розшукує в хаосі власну особу».

Поет у процесі самоаналізу звернувся до архетипу криниці («Десь є криниця в давньому саду...») [2, с. 427]. Образ криниці використаний автором як символ джерела сили. Досвід, фонові знання, зумовлені реаліями навколишньої дійсності (геопсихічними умовами, особливостями побуту, історико-культурними чинниками), підтримують символічне значення образу криниці. Саме в ній знаходиться зоря – та зоря, до якої все життя прагне ліричний герой, бо вона дає йому Слово. Зірка – небесне тіло, якому надавалися магичні властивості, тому в її владі дати ліричному героєві Слово. Микола Руденко надзвичайно відданий Слову, він ним володіє, йому й служить: «З тобою разом народилось Слово, / Якому слід звучати на вітрах / І проростати правдою в дворах, / Та ти побачив: люди, наче сови, / Мовчать, / Бо ними володіє страх» [2, с. 467]. У часи політичних репресій мовчали всі, а той, хто наважився говорити, був у тюрмі чи в таборах. Слово не дало письменнику змовчати чи бути нещирим: «Не інший хтось – мене загнало Слово / Сюди, де дротом заткана нора. // Благаю, всемогутній душолове, / Пусти мене на волю – Вже пора» [2, с. 491]. Слово приносить поетові надію: «...Бо надихає і втіша / в непоневоленому Слові / непоневолена Душа» [2, с. 538].

У поезії «Три народження поета» автор розповідав, що вперше народився в шахтарському краї, а шлях завершив пораненим солдатом, «Щоб з віршами прийти в літературний штаб». Та «народивсь поет, який не став поетом», бо писав не про істинні речі, проте мав кабінет, дачу над Дніпром «як визнання заслуг». Та поет все втратив, коли почав відстоювати свою думку і відмовився мовчати. За обраний життєвий шлях поет відповідає сам: «Де правда, де райком – вже не було питання: / Круг мене дротяна колючка заплелась» [2, с. 524]. Як бачимо, життя творчої особистості в роки тоталітаризму залежало від політичної номенклатури, і свідченням цього є не тільки життя і творчість М. Руденка, а й багатьох інших видатних діячів української культури: І. Калинця, Ю. Литвина, Т. Мельничука, О. Різниченка, І. Світличного, В. Стуса та багатьох інших.

У спогадах «Найбільше диво – життя» М. Руденко писав: «Проти концтабору заслання уявлялося справжньою волею, я чекав на нього з нетерпінням, намагаючись відгадати, куди мене вивезуть. Аби витіснити з голови виснажливі думки про близький вихід із тюрми, почав писати роман у віршах про скототські часи... римував я безперервно, створив кілька тисяч рядків, але на етапі було втрачено тисячу (відібрали й не повернули) – і я охолонув до цього твору» [3, с. 664]. Проте в'язнична лірика поета включає цілий пласт поезій, написаних на історичну тематику. Усі вони об'єднуються однією ідеєю: довести, що український народ має гідну історію, може пишатися своїм корінням. Серед них багато поезій з історії Київської Русі, яку автор ототожнював виключно з Україною: «...За всі віки безхліб'ям не загнала / Нікого в землю Україна-Русь» [2, с. 533]: «Коваль Людота» [2, с. 530], «Відтоді, як на Калці князь Мстислав...» [2, с. 528], «Череп Святослава» [2, с. 512]. Усі вони демонструють талант автора. У цих поезіях М. Руденко вдало поєднав минуле й сучасність, переплів їх так тонко, що читач відразу майже на

підсвідомому рівні події далекого минулого бачить у сьогоденні. Автор у цих поезіях порушив дуже гостру до сьогодні тему, гостро критикуючи ідею походження трьох народів з однієї колиски та вищості російської мови над іншими слов'янськими: «...Бо не «кузнец» на лезі, а «коваль» – хоч меч прийшов з десятого століття...» [2, с. 531]. Автор, показуючи героїзм прашурів, закликав нащадків гордо підносити голову і не схилитися: «...Йдуть лицарі за нас на смертну грань, / А ми ховаємось – і нам не сором. / Ми навіть не шкодуємо старань, / Щоб їх, звитяжців, таврувати хором. / Ми служимо тому, хто жар гребе, / Встромляючи у нього наші руки. / Коли ж, коли питаємо себе: / Чиї ми діти і чиї онуки?» [2, с. 529]. Ці рядки є прямим викликом тоталітаризму, а порушені автором питання не втратили своєї актуальності і в незалежній Україні, навпаки, вони є свідченням того, що українці таки спромоглися ці питання поставити собі та всьому світу, і свідченням цього став Майдан.

У в'язничній ліриці М. Руденка виокремлюється україноцентрична концепція, яку становить мовний, державотворчий, консолідуючий і політичний складник лірики та ототожнення себе з нацією. Поет наголосив на тому, що українців потрібно виховувати, щоб мати-Україна не залишилася бездітною і держава не втратила своїх громадян:

«...О лихо, що неньці на голову впало! / О скрута, якої повік не забути!.. / Молитись і плакати – це ще замало: // Синів треба вчити / Вкраїнцями бути» [2, с. 489]. Ліричний герой відданий Батьківщині: «І, може, стану на коліна – / Поближче до гріхів своїх: // Мить, віддана не за Україну, – / Ото і є найбільший гріх» [2, с. 514]. У поезії, присвяченій Тарасу Шевченкові «Сідай, Тарасе. В нас єдина мати...» [2, с. 414], написаній у формі звертання до адресата, автор сповідується Шевченкові в тому, що слова Кобзаря постійно повторює для себе, мов «Отче наш», що їхні життєві шляхи схожі: «Лиха нам доля випала, Тарасе: // За слово – тіло вмурувати в мур...», і сподівається, що їхні зерна-слова дадуть «для неньки урожай». Як бачимо, поет та прозаїк М. Руденка ще в липні 1977 р. бачив Україну суверенною державою, а не частиною СРСР. Поезія «Кривда» показує читачеві, якою бачив поет-дисидент Україну в 70-х рр. ХХ ст.: «Шукайте скривджену. .../ Якщо не знайдете – спасіння вам не буде, / Онуки і сини гвалтівників. // Шукайте і знайдіть. І станьте на коліна. І хай простить ваш гріх душа ота – / Чи, може, Африка, чи, може, Україна, – Згвалтована, розтерзана, свята» [2, с. 424].

Шукав розради поет-в'язень у спогадах про дитинство, які знаходимо в поезіях: «Завали», «Ріка дитинства», «Тому вже, мабуть, років п'ятдесят...» та ін. У мемуарах «Найбільше диво – життя» М. Руденко раннє дитинство згадував з радістю: «Моя пам'ять – те джерельце, з якого витікає людське «я» – починається весело і яскраво» [3, с. 22]. Автор бачить витоки себе теперішнього як людини, громадянина та письменника в дитинстві, і осмислює себе через ті образи, які закріпилися в його пам'яті. Домінантними спогадами дитинства є не детальне відтворення подій, а внутрішніх вражень і почуттів дитинства: «Кажучи про дитинство, ми усвідомлюємо: десь там, у глибокій криниці часу, зберігається живодайна волога, з якої формується кров людини – її життєва сутність» [3 с. 33]. Тільки раннє дитинство автор мемуарів згадує як веселі та щасливі дні. Подальші етапи життя поета та письменника складають не часові параметри, а повороти долі. Ліричний герой-політв'язень відпочиває душею, коли згадував дитинство: «Чом я дитинство пригадав своє? / «За розпорядком дня – сніданок, лазня. // Згадав, що ще живий. Бо серце є. / Бо світлих днів шукає пам'ять в'язня» [2, с. 441].

Спогади про дитинство тісно переплетені з думками про родину. Автор часто згадує матір, синів: «Світанок», «Уже не сняться кольорові сни...», «Тому вже, мабуть, років п'ятдесят...», «Очеретина» та ін. Автор пишається своїм родом, однак спостерігаємо, що відверто М. Руденко жодного разу цього не стверджує, що видно з деталей-епізодів. Він часто звертався до образу дому – будинку, що все життя споруджувала його матір («Хата наша так і лишилася недобудованою, її другу половину згодом перетворено на корівник та

стайню» [3, с. 25]), та образу сім'ї, родини автора, члени якої репрезентують усі верстви радянського суспільства, тому ці образи набувають символічного значення: дім – це Україна, родина – це український народ.

Та найбільшою розрадою для поета-в'язня була його дружина – Раїса. Любовна лірика, написана за ґратами, надзвичайно промовиста. В емоційному плані можемо спостерігати багату гаму відтінків почуттів: «Люблю нерівно, як горить багаття, / На котре падає нічна роса. // Злились в одно молитви і прокляття, / Болото й небеса» [2, с. 453]. Ліричний герой М. Руденка закоханий у дружину, вона є втіхою для нього. Раїса Опанасівна рятує поета від самотності, допомагає вистояти у випробуваннях.

Різні думки приходять до ув'язненого – від вдячності за любов, підтримку – до ревнощів, зневіри, бо між ними «довгих дев'ять літ». Побачення в політв'язнів не часті, проте вони народжують такі рядки: «Щось у тобі є від зір. Щось є від колосків...». Коли одного разу дружина не змогла приїхати, М. Руденко написав поезію «Із щоденника», де майже щодня ліричний герой сумує за коханою, від якої немає жодної звістки. Як з'ясувалося згодом, Раїса Опанасівна не змогла приїхати на побачення 10 травня 1981 р., бо була заарештована 15 квітня того ж року.

Дослідити, які фактори впливають на кардинальну зміну громадянської позиції видатної особистості, залежно від пройденого життєвого шляху й зміни її світоглядних переконань, – рідкісна можливість зрозуміти життя цілого покоління. В'язнична лірика М. Руденка є своєрідним щоденником життя політв'язнів СРСР. Вона розкриває образ цілої епохи, створений автором з множини деталей, епізодів, оцінок, суджень і характеристик, що є більш емоційним, глибоким і точним, ніж історичний факт чи документ, узятий окремо.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізу поетичних творів М. Руденка. Подальша робота буде спрямована на дослідження жанру поеми в його творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бровко О. О. Лірика Миколи Руденка. Проблеми поетики : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література [Електронний ресурс] / О. О. Бровко. – Кіровоград, 2001. Режим доступу: <http://referatu.net.ua/newreferats/7569/180867>
2. Руденко М. Вибране. Вірші та поеми (1936–2002) / М. Руденко. – К. : Дніпро, 2004. – 797 с.
3. Руденко М. Найбільше диво – життя. Спогади / М. Руденко. – К. : ТОВ «Видавництво «КЛІО», 2013. – 696 с.

REFERENCES

1. Brovko, O.O. (2001) "Lyrics by M. Rudenko. Problems of poetics", *Liryka Mykoly Rudenka. Problemy poetyky* : Avtoref. na zdobuttia nauk. Stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.01.01 – ukrainska literatura. – Kyiv. – electronic resource. Available at <http://referatu.net.ua/newreferats/7569/180867>
2. Rudenko, M. "Selected lyrics and poems (1936–2002)", *Vybrane. Virshi ta poemy (1936–2002)*. – Kyiv : Dnipro, 2004. – 797 p.
3. Rudenko, M. "The greatest miracle is life. Recollections", *Naibilshe dyvo zhyttia. Spohady*. – Kyiv : CLIO, 2013. – 696 p.